

Az anyagi alapok ilyen rendszeres áttekintése ad kulcsot a szerző kezébe ahhoz, hogy a város társadalmának osztályait és rétegeit, továbbá szerepüket a város életében részletesen, az apró árnyalatokig fölfejtse. Sorra veszi az uralkodó osztály képviselőit, a polgárságot s a polgárjog és ingatlan birtok nélküli zselléreket. Ábrázolását plasztikussá teszi, hogy, alapvető módszeréhez híven, itt is alkotó elemeiből építi fel az egyes osztályok, rétegek bemutatását. Azáltal, hogy felvonultatja előttünk személy szerint ezek jellegzetes képviselőit, sikerül folytonos mozgásában, eleven dinamizmusában megjelenítenie a társadalom életét. Megfigyelhetjük, a császári hivatalnokok kívülről erőszakolt gyámkodásának burkát hogyan kezdik szétfeszíteni, át- meg áttörni a benső polgári fejlődés spontán megnyilvánulásai. Nem érdektelen ennek a kezdődő polgári létnek műveltségbeli vetülete sem, melynek lemérésére az írástudás ad legtöbb lehetőséget.

Dümmerth Dezső könyve nem lenne teljes, ha az újjáéledés első évtizedében meggyökerezett családok további sorsára is nem vetne egy pillantást. Kiindul a demográfiai tényezők: a születések számából s a halandóság mértékéből, majd az összeházasodások, a családi kapcsolatok kérdését is megvizsgálja. Megállapítható, hogy a felülről erőltetett városvezetés nem lehetett tartós: a császári tisztek és hivatalnokok aránylag rövid idő alatt lehántódtak a város életéről. De nem vert itt véglegesen gyökeret, nem vált polgárrá az első időben itt feltűnő magyar nemesség sem; a jobbágyiga alól idemenekülő magyar parasztság pedig többnyire megrekedt a zsellérség soraiban. A Bécs-

től hívott és támogatott német polgárság volt az, melynek többsége tartósan meg tudta vetni a lábát. Ezeknek a kereskedőknek és kézműveseknek a leszármazottaiból tevődött össze a következő fél évszázad során is a városi vezetőrétegnek mintegy felerésze.

Úttörő jelentőségű és értékes tanulmányokkal teljes munka Dümmerth Dezső könyve. Azzá teszi mindenekelőtt a széles megalapozás: hogy minden elérhető forrást iparkodik a kutatás körébe vonni. De még inkább eredeti módszere: hogy türelmes, kitartó aprómunkával lehetőleg a legkisebb összetevőkig, s így életközelségbe hozva, belőlük építi fel, a maga eleven mozgásában ábrázolja egy alakuló város társadalmát. Egyedülálló vállalkozás ez a történeti irodalomban; csak sajnálni lehet, hogy részben a forrásanyag alig leküzdhető tömege, részben a terjedelem korlátai az újjáéledő Pest első évtizedére szűkítették a szerző mondanivalóját. Igaz, ugyancsak eredeti meglátással, a következő időre is kitekinést nyújt, midőn az első időben feltűnő személyek és családok sorsát tovább követi, el egészen a XVIII. század derekáig; ez az egyébként igen érdekes előremutató azonban ugyanakkor a megindulás utáni évekről nyerhető összképben fokozott hangsúlyt ad a városias fejlődésnek. A nagy és eredményes munka érdemeit azonban ez a megjegyzés sem csorbíthatja. Dümmerth Dezső könyve nélkülözhetetlen kiindulópontja lesz a török uralom alól szabadult Pest fejlődésére vonatkozó minden további kutatásnak, s ugyanakkor egyedülálló, de épp ezért követendő példát ad alakuló társadalmak mélyreható vizsgálatára.

Wellmann Imre

PATEK ERZSÉBET: *Die Urnenfelderkultur in Transdanubien. Archaeologia Hungarica XLIV.*

Akadémiai Kiadó Budapest, 1968. 173 l., CXL képes tábla

Ősrégészeti kutatásunk igen régi adószámát törlesztette Patek Erzsébet könyvének a megjelenése. Ugyanezt természetesen bármelyik monografikus összefoglalásunkról elmondhatjuk. Mégis, vannak olyan sajátos körülmények — mind a könyv témájául szolgáló urnamezős kultúra jellegében, mind a hazai leletanyagának helyzetében —, amelyek miatt külön is hangsúlyoznunk kell a fentieket.

Nemcsak a hazai, hanem általában a régészeti kutatás egy évszázados történetéből tudjuk, hogy az első 50 év tájékozódóanyaggyűjtő munkái után, a két világháború között kezdődtek meg a rendszerezések, jelentek meg az összehasonlító, egy nagyobb terület vagy időszak emlékényegát

tárgyaló összefoglalások. Bár ezek jellemzője a statikus szemlélet és a leletanyag minden mástól elvonatkoztatott (gyakran önmagáért való) formai vizsgálata volt, főleg egy szempontból mégis igen jelentősek számunkra is. Mégpedig azért, mert a felhalmozódott leletek rendszerezésével további feltárásokra és összehasonlító vizsgálatokra adtak lehetőséget. Ezeknek az ideje a második világháború után kezdődött. Eredményük természetesen nemcsak a már ismert kérdések új szempontú átértékelésében mutatkozik, hiszen időközben korábban ismeretlen leletcsoportok, művelődések, sőt korszakok formálódtak ki. Mindenesetre már nálunk is jelentkeznek olyan munkák, amelyek a két világháború közötti monográfiák

témáinak újbóli összefoglalásai (például a Körös-kultúra vagy a vonaldíszes kerámia kérdéseiről).

Patek Erzsébet feladatának a nagyságát mi sem mutatja jobban, mint az a tény, hogy az urnamezős kultúra leletanyagánál még az első rendszerezés sem történt meg e kötet megjelenéséig. Ennek okai nyilvánvalóan az urnamezős leletanyag sajátosságaiban vannak. Arról van ugyanis szó, hogy a Dunántúlon levő és fontos lelőhelyei közül *Velem, Sághegy, Szalacska, Regöly* első feltárása már a régészeti kutatásunk korai szakaszában megtörtént, és a leletek jelentős részét közéé is tették. Mind a feltárás, mind a publikáció természetesen a kornak megfelelő szinten történt. Sokáig úgy látszott tehát, hogy e kor emlékei gazdagon, ma is értékelhetően ismertek. Az új szempontú, történeti igényű áttekintésnél derült ki, hogy az urnamezős művelődés régi ásatásokból, gyűjtésekből származó hazai leletanyaga igen sok esetben hiteles összefüggések nélküli leletek halmaza. Így tehát Patek Erzsébetnek — az első rendszerező időszak adósságát is törlesztendő — a munkát a monográfia alapjainak a lerakásánál kellett kezdenie.

Könyvének beosztása is ezt tükrözi. Az I. fejezetben rövid kutatástörténeti összefoglalás után az urnamezős kultúra magyarországi leletanyagának időrendi, területi és történeti kereteit határozza meg. Ennek lényege, hogy a Dunántúl emlékanyagát a bronzkor „D” periódusának kezdetétől egészen a Hallstatt „B” periódus végéig egyazon művelődés (azaz az urnasíros) hagyatékának tekintti, és így egységes szempontok szerint tárgyalja. Kétségtelen, hogy munkájának ez egyik legjelentősebb eredménye. Patek e hosszú időszak (amely a 13—12. század fordulójától, tehát a műkénéi civilizáció bukásának időszakától egészen a geometrikus kor végéig tart) dunántúli leletanyagát természetesen nem tekinti teljesen homogénnek. Hiszen kezdeti szakaszában igen jelentős összefüggések vannak a megelőző ún. *halomsíros művelődés*nek nemcsak leleteivel, hanem minden bizonnyal etnikumával is. Bár ez a legkorábbi, bronzkor „D” időszaki dunántúli leletanyag valóban rendkívül szoros kapcsolatokat mutat Bajorország, Morvaország, Ausztria leleteivel (és Patek joggal következtet ebből arra, hogy az urnamezős művelődés meg-honosodása Magyarországon csak nagyarányú népi bevándorlás révén történhetett), a későhalomsíros és legkorábbi urnasíros emléktárgyak dunántúli összefüggései alapján nem elképzelhetetlen, hogy a Dunántúl nyugati részeinek is lehetett szerepe a legkorábbi urnasíros emléktárgyak kialakulásában. Egyébként teljes mértékben egyet-

értünk azzal a megállapítással, hogy az urnamezős emléktárgyak dunántúli megjelenése két nagy, nyugati Közép-Európából (tehát Bajorországból, Morvaországból, Ausztriából) kiinduló népmozgalomhoz köthető. A második ilyen bevándorlás a Hallstatt „A1” és „A2” időszak határán zajlott le. Ez jelenti egyben az urnamezős művelődés második, késői dunántúli szakaszának kezdetét is.

Patek nagy apparátussal bizonyítja a nyugati származás és bevándorlás tényét. Ezt nemcsak az urnamezős művelődés eseménytörténetének megismerése, hanem általános régészeti következtetések szempontjából is rendkívül fontos eredménynek tartjuk. Köztudomású ugyanis, hogy az ősrégészeti kutatás két alapvető jelentőségű, de egyben a leggyakrabban vitatott törekvése az anyagi művelődés csoportjai mögötti etnikum kimutatása, illetve egy új típusú emléktárgyak mögött meghúzódó történeti eseménysor (helyi továbbfejlődés, idegen területek kulturális-kereskedelmi hatásai, idegen és új népelemek érkezése, népvándorlás) jellemzése és feltárása. Az ősrégészet — sajátos forrásanyaga miatt — népekről-nyelvekről ritkán beszél (hiszen a népi elkülönítésnek még az is akadálya, hogy a nép fogalma az őskorban nem merülhet fel még abban az értelemben, mint később, amikor a kezdődő vagy kialakuló osztálytársadalmakban a nép mint kizárólag etnikai egység fogalmához majd az állam vagy nemzet fogalma is társul). Véleményünk szerint azonban Közép-Európában éppen az urnasíros művelődés volt az, amelynek őriási (csaknem fél Európára kiterjedő) egységes anyagi művelődéséről *már joggal* feltételezhető, hogy azonos (vagy szorososan rokon) etnikumot takar. Patek ennek a tudatában mutatta ki azokat a rendkívül erős szálakat, amelyek nemcsak a bevándorlás, hanem a későbbi párhuzamos fejlődés tényét is bizonyítják. Munkája alapján világossá vált, hogy az urnamezős művelődés idejében a Dunántúl nyugati kapcsolatai még a hasonló eredetű halomsíros művelődés időszakához képest is szorosabbak lettek. Nem kétséges, hogy ez az etnikai egység volt az alapja a Dunántúlon a Hallstatt „C—D” és kelta időszak Közép-Európával való teljesen párhuzamos fejlődésének.

A monográfia leíró részében a különböző lelettípusok, sírformák és telepjelenségek előtt a településformák rendszerezését olvashatjuk. Ebben Patek egy eddig általában mellőzött módszert alkalmaz. Ez pedig a lakótelepek komplex összehasonlítása a védhetőség, a kereskedelmi-közlekedési utakhoz való viszony, a vízhez és a fémművesség nyersanyagforrásaihoz való közelség, és a közvetlen környék életformát is megha-

tározó mikrogeográfiájához való viszony szempontjából. Az itt szereplő adatok és megfigyelések nagyrésztben a szerző saját terepjárásainak, helyszíni vizsgálatainak a során születtek. Ezek révén olyan rendkívül gazdag adatanyag birtokába jutott, amely ősrégészeti kutatásunkban párját ritkítja és feltétlenül követendő példa. Nemcsak az egyes bevándorló hullámok ideérkezési útjának megállapításához, az egyes területi vagy törzsi csoportok elhelyezkedéséhez, a korai és késő szakasz települési helyzetének vizsgálatához kapott adatokat, hanem az egyes csoportok társadalmi berendezkedéséhez is. Ezek közül különösen egy tanulságot kell kiemelnünk.

Már a század eleje óta tudjuk, hogy az urnamezős művelődés nagy dunántúli lelőhelyein (Velemen, Szalacsán, Regölyön, illetve a 2. szakasztól kezdve Sághegyen) rendkívül fejlett fémművesség virágzott. Ennek bizonyítékai a Közép- és Észak-Európa számára exportált legkülönbözőbb fém tárgyak. Patak Erzsébet e kiemelkedő gazdasági szerepet most a település formája, illetve a környező településekhez elfoglalt helyzete alapján is megvizsgálta. Rámutat, hogy e gazdag lelőhelyek elsősorban a kereskedelmi utak csomópontjainál vannak. Megtelepülésük, és egyúttal fémművességi központ voltak egészen a La Tène kor végéig folyamatosan virágzó. Földrajzi fekvésük olyan, hogy már eredetileg igen jól védhetőek voltak, de meg is erősítették őket. Tehát nemcsak a fémművesség, hanem a messze kiterjedt kereskedelem központjai is voltak. Jogos az a feltevés, hogy e lelőhelyekben egyúttal nagyobb etnikai egységek centrumait kell látnunk. E központi telepeknek a környező, kisebb, nem mindig erősített telepekhez való hasonlítása részben életmódbeli különbséget (tehát a termelésben egymást való kiegészítést) mutat, részben azonban sok más jel már a társadalmi osztálytagozódásból következő különbségekre utal. Fel kell tehát tételeznünk, hogy e nagy fémműves-kereskedelmi központok nem csupán törzsi székhelyek már, hanem *területileg is szervezett egységek*. Azaz lényegében olyan társadalmi formációk csíráihoz hasonlíthatók, mint az észak-itáliai etruszk fémművesközpontok előzményei. A központok alkották a későbbi város alapját, a köréjük települt, számukra élelmet termelő, ugyanakkor általuk védett falusi jellegű telepekkel kiegészítve. Nem kétséges, hogy az urnamezős időszakban a Dunántúlon néhány ilyen ipari-kereskedelmi központban megkezdődött a városkialakulás folyamata. Ezt a feltevést teljesen jogosá teszi a központok folyamatos virágzása a La Tène kor végéig. Az urnamezős művelődés szakít tehát véglegesen azzal az életformával,

amely az ország középső és nyugati részén a középső bronzkorban virágzott. A vatyai kultúra területén tehát a földvárakat építő formával, amely lényegében a koramükénéi civilizáció legtávolabbi peremterületével kapcsolatban álló lőtartó arisztokrácia helyi formája lehet, a mészbetétes edények területén pedig a vándorló-állattenyésztő élettel. Természetesen már a halomsíros művelődés megjelenése megszüntette e két középső bronzkori forma létét, de a szakítást az urnamezős kor tette teljessé.

Ha számításba vesszük azt, hogy óriási mennyiségű (és jelentős részben régi ásatásokból származó, tehát fokozott rendszerezést és bemutatást igénylő) leletanyag állott a szerző rendelkezésére, akkor azt kell mondanunk, hogy a leletanyag leírásával foglalkozó rész (a szövegnek pontosan a fele, 84 oldal) rendkívül jól és tömörre sikerült. Ugyanez a helyzet a képes táblákkal is. Rendkívül sajnálatos azonban, hogy — merőben különböző, de végeredményben a szerkesztést érintő „meggondolások” miatt — két fontos emlékcsoport nem kapott bemutatást a kötetben, bár a szerző állandóan használja őket bizonyító anyagként. A depotleletek azért nem, mert (majd valamikor) külön monográfiában fognak megjelenni. (A legutóbbi évek ásatásainak leleteit — tehát a feltétlenül hitelesnek tekintendő anyagokat — ugyancsak majd valamikor maguk az ásatók teszik közzé.) A velemi leletek, elsősorban a fémek, viszont terjedelmi okokból maradtak ki a képek közül, és csak a katalógusban szerepelnek. Nyíltan meg kell mondanunk, hogy ezzel a szerkesztői koncepcióval nem érthetünk egyet. Olyan fontos leletek esetében, mint a velemi fémművesség termékei, terjedelmi okok az ésszerűség határáig nem játszhatnak szerepet. Főleg akkor, ha tudjuk, hogy ugyanabban a sorozatban a rézkori tiszapolgári temető 156 sírjának csak a leírása 216 oldalt (tehát többet, mint ezen kötet egész szövegrésze) vett igénybe (*B. Kutzián I., The Copper Age Cemetery of Tiszapolgár-Basatanya. Akadémiai Kiadó Budapest, 1963*). Mindehhez még azt is kell tudnunk, hogy a velemi leletek alapvető publikációja nem könnyen és főleg nem mindenütt hozzáférhető könyv. A másik két kérdésben viszont azon az állásponton vagyunk, amelyet *Mócsy A.* már évekkal ezelőtt világosan megfogalmazott. és amely elvnek az érvényesítése — legalább az összefoglaló művekre vonatkozólag — egész régészeti kutatásunk érdekét szolgálná (A magyar régészet helyzete (vitatézisek). Budapest, 1964. MTA Régészeti Kutató Csoport, soksz.)

Jelen esetben azonban még ennél is többről van szó. A мүкénéi civilizáció bukása és a 8. századi görög gyarmatosítás kezdete

közötti idősakkal foglalkozó kutatók ugyan is a Dunavidék, és elsősorban Pannónia leletanyagának szinte kulcsponthoz tartozó tulajdonítanak. Megemlíthetjük itt a Görögországban magában Mükénében (az ún. későhellászi IIIC rétegben) és Trójában (a VIIB2 rétegben) talált „dunavidéki” leleteket. A velük kapcsolatos következtetések alapjaiban érintik urnamezős leletanyagunkat. Rendkívül szorosak voltak a kapcsolatok a Dunántúl és Észak-Itália között is, mind a későbronzkorban, mind a koravaskorban. Ez nemcsak a borostyánút melletti kereskedelemre, hanem a fémművességre is vonatkozik. Most, amikor az urnamezős művelődés különböző országokban

közzétett monográfiáinak sora Patek Erzsébet kitűnő könyvével kiegészült, megteremtődött a lehetősége a sokirányú kapcsolatok felderítésének, az egész urnamezős koiné jobb megismerésének. A könyv példája természetesen sürgeti a közvetlen megelőző idősakok monografikus feldolgozását is. A könyv természetesen megfelelő inspiráció lesz az urnamezős művelődés hazai kutatásához is, hiszen a továbbiakban egy gondos monográfiára támaszkodva valóban a megoldatlan kérdésekre lehet koncentrálni.

Makkay János